

- 32.
2. Разумовский О. С. Проблема жизнеспособности систем / О. С. Разумовский, М. Ю. Хазов // Гуманитарные науки в Сибири. 1998. № 1. С. 1–7.
 3. Рылская Е. А. Научные подходы к исследованию жизнеспособности человека в зарубежной психологии / Е. А. Рылская // Теория и практика общественного развития [Электронный научный журнал] 2014. №8. С. 57–58.
 4. Jersild A. Children and war / A. Jersild, M. Meigs // Psychological Bulletin. 1993. № 40. P. 541–573.
 5. Neenan M. Developing resilience: a cognitive behavioral approach. Kent, 2009. 189 p.
 6. Kidd J. Understanding Career Counseling: Theory, Research and Practice London, 2006. 176 p.
 7. Polk L. V. Toward a middle-range theory of resilience // Advances in Nursing Science. 1997. V. 19. P. 1–13.
 8. Ungar M. The Resilience Research Centre Adult Resilience Measure (RRC-ARM) / M. Ungar, L. Liebenberg // User's manual: Research. Halifax: RRC, 2013.
 9. Windle G. Examination of a theoretical model of psychological resilience in older age / G. Windle, D. A. Markland, R. T. Woods // Aging and Mental Health. 2008. V. 12 (3). P. 285–292.

References

1. Makhnach A. V. The viability of a teenager: an international study. Psychological problems of family and personality in a megacity / A. V. Makhnach., A. I. Laktionova // Matters 1 intern. scientific practice. conf. – M.: Publishing «Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences», 2007. – P. 29–32.
2. Razumovskiy O. S. The problem of system viability / O. S. Razumovskiy, M. Yu. Hazov // Humanitarian sciences in Siberia. 1998. № 1. P. 1–7.
3. Ryl'skaya E. A. Scientific approaches to the study of human viability in foreign psychology / E. A. Ryl'skaya // The theory and practice of social development [Electronic scientific journal] 2014. № 8. P. 57–58.
4. Jersild A. Children and war / A. Jersild, M. Meigs // Psychological Bulletin. 1993. № 40. P. 541–573.
5. Neenan M. Developing resilience: a cognitive behavioral approach. Kent, 2009. 189 p.
6. Kidd J. Understanding Career Counseling: Theory, Research and Practice London, 2006. 176 p.
7. Polk L. V. Toward a middle-range theory of resilience // Advances in Nursing Science. 1997. V. 19. P. 1–13.
8. Ungar M. The Resilience Research Centre Adult Resilience Measure (RRC-ARM) / M. Ungar, L. Liebenberg // User's manual: Research. Halifax: RRC, 2013.
9. Windle G. Examination of a theoretical model of psychological resilience in older age / G. Windle, D. A. Markland, R. T. Woods // Aging and Mental Health. 2008. V. 12 (3). P. 285–292.

В статті здійснено теоретичний аналіз характеристик основних методологічних підходів на базі яких розвивається дослідження життєспроможності людини. Визначено, що трактування життєспроможності як здатності впродовж тривалого часу зберігати важливі властивості особистості, як поєднання стійкості системи та її адаптивності, самоідентичності та відповідності, корисності, придатності, оптимальності та неоптимальності в короткотривалій перспективі - менш важливі, але більш актуальні зараз і сьогодні. Проаналізовані різні підходи в зарубіжній психології, де вчені найчастіше звертаються до когнітивно-біхевіоральних, конструктивістських, екологічних підходів. Перспективи дослідження соціально-психологічних аспектів життєспроможності учасників воєнних дій.

Ключові слова: життєспроможність, резильєнтність, когнітивно-біхевіоральний підхід, конструктивний підхід, екологічний підхід.

The purpose of the article: theoretically substantiate the psychological foundations of the study of the viability of the individual. The article deals with the theoretical analysis of the characteristics of the main methodological approaches, on the basis of which human viability research develops. It has been determined that the interpretation of viability as a long-term ability to maintain a person's important properties as a combination of system stability and its adaptability, self-identity and relevancy, utility, suitability, optimality and lack of optimality in the short term - less important, but more relevant here and now. Different approaches in foreign psychology are analyzed, where scientists most often refer to cognitive-behavioral, constructivist, ecological approach. It is noted that the sustainability is understood as the ability for a long time to save important properties of the individual or in the short term - less important but more urgent here and now; as a combination of the stability of the system and its adaptability, identity and resiliency, utility, suitability, optimality and non-optimality, such as the transfer of intuitively faithful, but in the scientific plan, insufficiently substantiated characteristics, such as the integral quality of a person possessing a set of value orientations, personal settings, versatile abilities, basic knowledge that allows it to function successfully and to develop harmoniously in a changing society. It should be noted that at this stage of the study of viability there are no similar ones elaboration in area of research of people who are on the territory of carrying out anti-terrorist operations, that is, participants in hostilities. Prospects for the study of socio-psychological aspects of viability of combatants.

Key words: viability, resiliency, cognitive-behavioral approach, constructive approach, ecological approach.

УДК 159.923:316.647.5:37.06

DOI: 10.31339/2413-3329-2018-1(7)- 254-257

Щербан Тетяна Дмитрівна,
доктор психологічних наук, професор,
Мукачівський державний університет, м. Мукачеве

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ

У статті розглядаються теоретичні засади толерантності у спілкуванні. Толерантність реалізовується у бажанні особистості досягнути взаєморозуміння. Складові толерантності у спілкуванні можна розглядати як рівень техніки (комунікативна компетентність) і рівень стратегії (особистісні особливості). Толерантне спілкування у навчанні – основа комунікативної компетентності вчителя. Доведено, що найбільш продуктивним, з позицій толерантності, є діалогічний стиль спілкування з учнями. Протилежним стилем до діалогічного вважаємо авторитарно-монологічний. Толерантне спілкування відіграє важливу роль у формуванні професіоналізму вчителя.

Ключові слова: толерантність, толерантне спілкування, толерантна взаємодія, комунікативна компетентність, стиль спілкування.

Постановка проблеми. Сьогодні перед суспільством постало ряд викликів, які загрожують емоційному благополуччю особистості. Соціально напружені ситуації, викликані різними чинниками породили низку проблем, пов'язаних з життєдіяльністю індивіда. Попри наявність розроблених певною мірою програм допомоги людям, проблема вирішення особистістю складних життєвих ситуацій досі залишається маловивченою. Це значно утруднює пошук найбільш ефективних шляхів розвитку та формування особистості. Необхідно врахувати, що проблемні життєві ситуації вирішуються засобами спілкування. Спілкування - особливий вид взаємин між людьми, процес спільної роботи, у якому взаємодія будується на активному зворотному зв'язку, який збагачує кожного з учасників цього процесу. Важливим є не тільки збагаченість та ефективність розв'язання проблемної життєвої ситуації, а сам процес: коректний чи навпаки. Подолання негативних тенденцій у процесі спілкування можливе за умови реалізації толерантної комунікації. Отже, постає питання про «толерантність» у спілкуванні. Особливо гостро це завдання стоїть перед вчителями, які суттєво впливають на формування та розвиток особистості учня. Це диктує високий рівень вимог до формування комунікативної компетентності педагога протягом навчання у вузі. Відтак, важливим завданням вищої освіти виступає створення умов для розвитку толерантного спілкування.

Як показує аналіз психолого-педагогічної літератури науковцями В. Борев, А. Деркеач, В. Кан-Калик, О. Леонтьєв, Ю. Шерковін досліджувалися різні аспекти впливу спілкування на свідомість суб'єкта. В українській психології вагомий внесок у дослідження проблеми спілкування зробили О. Бондаренко, Ж. Вірна, М. Савчин, І. Синиця та ін. Дослідження проблеми толерантності тісно пов'язані з процесом професійного становлення вчителя. Так, на розробку теоретичних та методологічних засад професійної підготовки педагога спрямовані дослідження: професійної свідомості (Н. Кучеровська, Б. Ложкін та ін.), професійного мислення та рефлексії (Г. Балл, Н. Пов'якель, В. Семиченко), комунікативної компетентності (Ю. Смельянов, Л. Петровська). Проте, толерантність педагога в якості окремого предмета не виокремлювалася. Актуальність окресленої проблеми викликана також її практичною значущістю для вдосконалення процесу підготовки майбутніх вчителів.

Мета статті: проаналізувати основні підходи до вивчення толерантності у спілкуванні та комунікативної компетентності майбутнього вчителя.

Результати дослідження. Толерантність у спілкуванні - це спільність настроїв і поглядів, згуртованість і співпраця у роботі. Толерантність - особистісна риса людини, терпиме ставлення до чужої думки, поведінки, повага до інших, здатність поставити себе на місце іншої людини. Це повага, прийняття й правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності. Толерантність - це культура спілкування.

Теоретичні засади толерантності у спілкуванні передбачають розвиток комунікативної компетентності. Толерантність проявляється у бажанні особистості досягнути взаєморозуміння та узгодження мотивів, настанов, орієнтацій, не застосовуючи насилля, приниження достоїнства іншої людини, але використовуючи гуманітарні можливості: діалог, роз'яснення, співробітництво. У зв'язку з цим особливого статусу в проблемному колі дослідження толерантності набуває тема діалогу, діалогічного мислення і взаємодії. На думку В. Лекторського, толерантність можлива завдяки налаштуванню учасників спілкування на взаємну зміну позицій в результаті критичного діалогу [3]. Тому в контексті розвитку особистості толерантність набуває функції розширення досвіду через «критичний діалог при поліфонічному плюралізмі» [3]. Толерантність містить у собі визнання рівності або поваги іншого, «відмова від привілеїв першої особи» [3]. При цьому критичний діалог є одним із основних шляхів реалізації толерантної позиції в процесі міжособового спілкування. Толерантність в рамках критичного діалогу стає властивістю відкритого вільного

мислення. Діалог та діалогічне мислення виступають одним із сутнісних механізмів формування і розвитку істинної толерантності, а діалогізм перетворюється в принцип толерантного мислення.

Стати толерантним у спілкуванні означає набути якості особистості, яка не лише володіє знаннями, але придбала систему здібностей спілкування. Складові толерантності у спілкуванні за традицією можна розглядати як рівень техніки (комунікативна компетентність) і рівень стратегії (особистісні особливості). Об'єднані основним комунікативним наміром взаємодіючих суб'єктів, ці рівні й утворюють їхню комунікативну культуру.

Детально поняття «комунікативна компетентність» аналізується в роботах Ю. Смельянова [2]. Він трактує її як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування, наголошуючи на тому, що така здатність передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкуванню. Комунікативна компетентність завжди набувається в соціальному контексті. Вона вимагає від особистості усвідомлення: власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки своєї роботи; власних перцептивних умінь, тобто здатності сприймати навколишнє без суб'єктивних спотворень і «систематизованих білих плям» (стійких упреджень щодо тих чи інших проблем); готовності сприймати нове у зовнішньому середовищі; своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп і культур (реальний інтернаціоналізм); своїх почуттів і психічних станів у зв'язку з дією факторів зовнішнього середовища (екологічна культура); способів персоналізації оточуючого середовища (матеріальне втілення «почуття господаря»); рівня своєї економічної культури (ставлення до середовища проживання - житла, землі як джерела продуктів харчування, рідного краю, архітектури тощо). Таким чином, комунікативна компетентність особистості розглядається Ю. Смельяновим як ідейно-моральна категорія, що регулює всю систему ставлення людини до природного й соціального світу, а також до самого себе як синтезу цих двох світів.

Подібним, однак більш операционалізованим є трактування комунікативної компетентності Л. Петровською [4]. Компетентність передбачає розуміння мотивів, інтенцій, стратегій поведінки, фрустрації як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню, уміння розібратися у групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху взаєморозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування і т. д.

Аналізуючи структури комунікативної компетентності, Л. Петровська виходить із змісту, форм та функцій спілкування. Так, при суб'єкт-об'єктній схемі спілкування лише один із партнерів виступає у повноцінній ролі суб'єкта, в той час як іншому відводять роль простого об'єкта впливів і маніпуляцій з боку першого. Це спілкування за типом наказів, розпоряджень, різного роду вказівок тощо. До цього ж типу слід віднести й інші, менш виражені форми домінування одного з партнерів.

Основою комунікативної компетентності є повага до всіх учасників. Тоді толерантність, за П. Кінгом, визначається як заперечення нетерпимості. При цьому зміст толерантності розкривається в утримуванні неприязні, або її заміною на більш позитивне реагування. Визначення П. Кінга дозволяє говорити про два рівня толерантності: перший - розуміє відтермінування негативної реакції, другий - готовність до розуміння, вступ у діалог з людиною, яка викликає негативну реакцію [10]. Для Р. Валітової толерантність передбачає пригнічення почуття неприйняття [1]. І. Йовел підкреслює діалектичну єдність прийняття та заперечення іншого [9]. С. Мендус підкреслює, що розмова про толерантність виникає лише тоді, коли виявляються відмінності між людьми, які супроводжуються несприйняттям [8]. В. Лекторський зазначає, що толерантність можлива «як повага до іншої позиції у сполучі з настановою на взаємну зміну позицій (і в деяких випадках зміну індивідуальної та культурної ідентичності) в результаті критичного діалогу» [3]. Таким чином, толерантність актуалізується не у всіх ситуаціях, але лише в тих, в яких присутній антагонізм у міжособових відношеннях. Антагонізм як протиріччя може бути

зафіксованим у процесі спілкування на когнітивному, афективному та поведінковому рівнях особистості. Усвідомлення кимось відмінностей супроводжується: а) запереченням їх змісту в іншій людині; б) переживанням «не погодження», «не прийняття»; в) діями щодо іншої людини, які можуть виражатися як і відкрито (наприклад, засобом образ, втечі і т.д.) і можуть витіснятися.

Отже, головна функція толерантності може бути направлена на конструктивне вирішення потенційно конфліктної ситуації. Слід відмітити, що толерантність забезпечує і успіх адаптації до соціального оточення завдяки чому людина у спілкуванні переконана: інші як і вона, можуть мати свою позицію, здатність бачити факти по-своєму, враховувати протилежні обставини.

Важливим є дослідження толерантності у навчальній взаємодії. Причому, головну роль у цьому процесі відіграє саме вчитель. Учитель початкових класів – єдиний для учнів, і вони не повинні страждати від того, що доля не дала їм кращого. Довготривала професійна педагогічна діяльність приводить до цілого ряду особистісних змін, які утруднюють спілкування з іншими людьми, і створюють немало проблем для самого вчителя. У нього створюється особлива, надійливо-дидактична манера поводитися: він весь час вчить, весь час оцінює, для нього характерно ускладнювати явне та спростувати складні речі (він звик пояснювати, «розжовувати» для деяких учнів), розглядати все через призму полів «правильно - неправильно». Жорстка нормативність педагога заважає нормальним людським взаємовідносинам, приводить до забруднення в емоційному самовираженні: вчитель знає, як себе потрібно почувати у різних ситуаціях, але часто не усвідомлює, що він в дійсності відчуває в даний момент.

Толерантне спілкування вчителя та учня – основа педагогічного процесу, головний засіб, за допомогою якого вчитель здійснює передачу норм, цінностей, зразків культури, безпосереднім носієм яких він є. Така комунікація – це також специфічний простір, в якому педагог та учень виявляють свою індивідуальність, в якому реалізуються процеси самоздійснення, відбувається особистий розвиток кожного. Але це одночасно одна із самих важливих проблем школи. Могутній резерв підвищення професійної компетентності вчителя – це удосконалення навчально-виховного процесу.

Отже, толерантне спілкування це деякий організований простір, де здійснюється взаємодія суб'єктів спілкування. Під стилем педагогічного спілкування розуміють індивідуальні способи самоздійснення вчителя, який і є ініціатором цієї взаємодії. Стиль спілкування певною мірою є інтегральною характеристикою педагогічної взаємодії, де виявляються морально-світоглядні установки вчителя, педагогічна спрямованість його особистості, вміння й навички взаємодії з учнем під час його навчання.

Порівняння різних класифікацій (С. Братченко, В. Мясіщев, С. Шейн) при використанні методу експертних оцінок дозволяє виокремити низку інваріантних характеристик і на цій основі диференціювати такі стилі спілкування: діалогічний, альтруїстичний, конформістський, пасивний, маніпулятивний, авторитарно-монологічний, конфліктний [7]. Вищим рівнем у цій класифікації, найбільш продуктивним з точки зору толерантної організації навчального процесу та реалізації притаманного йому розвивального, виховного та творчого потенціалу, є діалогічний стиль спілкування з учнями [6]. Саме він забезпечує: реальний психологічний контакт, який має виникати між учасниками навчального процесу й перетворювати їх на суб'єктів спілкування; подолання різноманітних психологічних бар'єрів, що виникають у процесі взаємодії учителя з учнями (вікових, соціально-психологічних, мотиваційних, пізнавальних, ціннісних тощо); трансформацію традиційної для учнів позиції підкорення підпорядкування у позицію співробітництва й перетворення їх тим самим на суб'єктів педагогічної діяльності; продуктивні міжособові взаємовідносини вчителя з учнями, в яких органічно поєднуються діловий та особистісний аспекти спілкування; цілісну соціально-психологічну структуру навчального процесу.

Діалог – це робота з невідомим, яка не гарантує результат. Сам пошук нерідко і є предметом діалогу. Діалог – це взаєморозуміння, взаємопроникнення, яке ґрунтується на педагогічній інтуїції, імпровізації. Діалог - це також допомога учневі зрозуміти себе, людей, світ. Для того щоб це стало можливим не тільки на рівні мрій, вчителю необхідно терпіння, усвідомлення того, що помилки – природний і необхідний етап у розвитку як власному, так і учня. «Все виховання складається з усвідомлення своїх помилок і виправлення себе. І зробити це може будь-хто і у всіх можливих умовах життя. Саме це і є найбільш могутньою зброєю, яку має людина для впливу на інших, в тому числі і на дітей» [5]. Необхідно навчитися вислуховувати учня так, щоб допомогти йому розібратися у собі, не беручи на себе відповідальність за прийняття рішення. Проблеми учня залишити йому, він має право приймати самостійні рішення. Відмовитися від оцінки учня: адже ми не оцінюємо друзів, своїх дітей або батьків, а приймаємо їх такими, як вони є. Відмовитися навіть від натяку на маніпуляцію: думати одне, говорити інше, а робити третє. Іншими словами, треба прагнути бути чесним перед самим собою і перед учнями. Протилежним стилем до діалогічного стилю спілкування вважаємо авторитарно-монологічний. Така тенденція у стилі спілкування вказує на: егоцентризм, зосередженість учителя на власних проблемах і потребах; приховане маніпулювання або відверту агресивність щодо партнерів по спілкуванню, у тому числі і школярів; догматизм або формалізм, орієнтацію вчителя на надособистісну передачу знань і норм, ригідність і стереотипність методів і прийомів у навчанні, більшість з яких дисциплінарні; статусне домінування вчителя, «суб'єкт-об'єктні» стосунки між ним і учнями. Учителі з таким типом спілкування, у більшості, зі складним характером, які мають власний погляд на різні події та явища, з достатньо жорсткими життєвими правилами. З ними важко розмовляти на рівних, вони весь час прагнуть продемонструвати свою перевагу, займають позицію старшого. Їх практично неможливо переконати чисто логічними переконаннями: для того щоб їм у чомусь переконатися, вони повинні це «помацати» руками, причому нове не повинно перечити їхній картині світу. Ці люди знають чого хочуть (або їм так здається, що вони знають), і володіють достатньою внутрішньою силою, щоб йти наміченим шляхом. Отже, у процесі професійного становлення вчителя важливу роль відіграє його комунікативна компетентність, яка реалізовується у діалогічному стилі спілкування і у партнерських взаємовідносинах. Основою таких взаємовідносин є толерантність у спілкуванні.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Теоретичні засади толерантності у спілкуванні передбачають розвиток комунікативної компетентності. Толерантність проявляється у бажанні особистості досягнути взаєморозуміння. У зв'язку з цим особливою важливістю набуває проблема дослідження діалогу, діалогічного мислення і взаємодії. Стати толерантним у спілкуванні означає набути якості особистості, яка не лише володіє знаннями, але придбала систему здібностей спілкування. Складові толерантності у спілкуванні можна розглядати як рівень техніки (комунікативна компетентність) і рівень стратегії (особистісні особливості). Комунікативна компетентність вимагає від особистості усвідомлення: власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки своєї роботи; власних перцептивних умінь, тобто здатності сприймати навколишнє без суб'єктивних спотворень. Толерантність у педагогічній взаємодії актуалізується у ситуаціях з наявністю антагонізму. Толерантне спілкування вчителя та учня – основа педагогічного процесу, головний засіб, за допомогою якого вчитель здійснює передачу норм, цінностей, зразків культури. Педагогічне спілкування - це організований простір, де здійснюється взаємодія за допомогою визначеного стилю. Стиль спілкування є інтегральною характеристикою педагогічної взаємодії, де виявляються морально-світоглядні установки вчителя, педагогічна спрямованість його особистості, вміння й навички роботи з учнем під час його навчання. Найбільш продуктивним, з позицій толерантності, є діалогічний стиль спілкування з учнями.

Протилежним стилем до діалогічного вважаємо авторитарно-монологічний. У процесі професійного становлення вчителя важливу роль відіграє його комунікативна компетентність, яка реалізується у діалогічному стилі спілкування і у партнерських

взаємовідносинах. Основою таких взаємовідносин є толерантність у спілкуванні. Перспективним напрямом подальшого дослідження толерантного спілкування у навчанні, а також професіоналізму вчителя є розроблення спеціальних засобів його розвитку.

Список використаних джерел

1. Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // Вестник МГУ. Серия 7 «Философия». – 1996. - №1. – С.33-37.
2. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л.: ЛГУ, 1985. – 167 с.
3. Лекторський В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторський // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
4. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М.: МГУ, 1989. – 216 с.
5. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой; сост. Н. В. Вейкшан (Кудрявая); Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1989. – С.512.
6. Щербан Т. Д. Теоретико-методологічні проблеми дослідження навчального спілкування / Т. Д. Щербан // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: збірник наукових праць / гол.ред. Т. Д. Щербан. – Мукачево: МДУ, 2016. – №1(3). – С. 142 – 145.
7. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування: монографія / Т.Д. Щербан. – К.: Міленіум, 2004. – 346 с.
8. Mendus S. Toleration and the limits of liberalism / S. Mendus. - Basingstoke. Hampshire: Macmillan, 1989.
9. Yovel Y. Tolerance as grace and as right / Y. Yovel // La tolerance aujourd'hui: Analyses philosophiques / Textes réunis et prés.: R.-P. Droit. P. - Paris: UNESCO, 1993. - P.113-125.
10. King P. The problem of tolerance: government and opposition / P. King; the London school of economics and political science. – London: University of London, 1971. – P.172 – 207.

References

1. Valitova R.R. (1996), Tolerantnost: porok yly dobrodetel' [Tolerance: vice or virtue?] MSU Herald Ser. 7. Philosophy, No 1, P. 33-37.
2. Yemelianov Yu.N. (1985), Aktivnoye sotsyal'no-psykholohycheskoe obuchenye [Active socio-psychological training], L.: LSU, 167 p.
3. Lektorskiy V.A. (1997), O tolerantnosti, plyuralizme y krytytyszme [On tolerance, pluralism and criticism], Philosophy issues, No. 11, P. 46 – 54.
4. Petrovskaya L.A. (1989), Kompetentnost' v obshchenyy: Sotsyal'no-psykholohycheskiy trenynh [Competence in communication: Socio-psychological training], M.: MSU, 216 p.
5. Tolstoi L. N. (1989), Pedahohycheskiye sochynenyaya [Pedagogical writings], Writer N. V. Veikshan (Kudrivaya); Academician of Pedagogical Sciences of the USSR, M.: Pedagogy, P.512.
6. Shcherban T. D. (2016), Teoretyko-metodolohichni problemy doslidzhennya navchal'noho spilkuvannya [Theoretical and methodological problems of studying communication], Scientific herald of Mukachevo State University. Series «Pedagogy and Psychology»: collection of scientific articles, Editor-in-chief T. D. Shcherban, Mukachevo: Published by MSU, No1(3), P. 142 – 145.
7. Shcherban T. D. (2004), Psykholohiya navchal'noho spilkuvannya: monohrafiya [Psychology of educational communication: monograph], K.: Milenium, 346c.
8. Mendus S. (1989), Toleration and the limit of liberalism. Basingstoke. Hampshire: Macmillan Educ. Ltd.
9. Yovel Y. (1993), Tolerance as grace and as right, La tolerance aujourd'hui: Analyses philosophiques, Textes réunis et pres. R.-P. Droit. P.: UNESCO, P. 113 – 125.
10. King P. (1971), The problem of tolerance: Government and opposition. The London school of economics and political science. L.: Univ. of London., P. 172 – 207.

В статье рассматриваются теоретические основы толерантности в общении. Толерантность реализуется в желании личности достичь взаимопонимания. Составляющие толерантности в общении можно рассматривать как уровень техники (коммуникативная компетентность) и уровень стратегии (личностные особенности). Толерантное общение в обучении - основа коммуникативной компетентности учителя. Доказано, что наиболее продуктивным, с позиций толерантности, является диалогический стиль общения с учениками. Противоположным стилем к диалогическому считаем авторитарно-монологический. Толерантное общение играет важную роль в формировании профессионализма учителя.

Ключевые слова: толерантность, толерантное общение, толерантное взаимодействие, коммуникативная компетентность, стиль общения.

The article highlights theoretical principles of tolerance in communication. Tolerance is realized in the desire of the individual to achieve mutual understanding. The components of communication tolerance can be considered as the level of technology (communicative competence) and the level of strategy (personality traits). Tolerance in teaching is the basis of the teacher's communicative competence. It has been proved that the most productive, from the point of view of tolerance, is the dialogic style of communication with students. The opposite style to the dialogical is considered authoritarian-monologue. Tolerant communication plays an important role in forming the professionalism of a teacher.

Key words: tolerance, tolerance communication, tolerance interaction, communicative competence, style of communication.

РОЗДІЛ VII

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ

УДК 378:159.923.2:331.54(045)

DOI: 10.31339/2413-3329-2018-1(7)- 258-260

Барчі Беата Василівна,

кандидат психологічних наук, старший викладач,
Мукачівський державний університет, м. Мукачево

КРИЗИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито сутність та основні теоретичні підходи щодо визначення дефініції «криза». Проаналізовано наукові уявлення про феномен кризи професійного становлення та їх вплив на процес професійної самореалізації особистості. Викладено характеристику основних напрямків вивчення даного феномена. Обґрунтовано основні зміни в особистісному розвитку, які дають основу для самореалізації. Визначено суттєві ознаки професійної кризи, виокремлено чинники професійних криз.

Ключові слова: професійне становлення, криза професійного становлення, самореалізація, самоактуалізація, рефлексія.

Постановка проблеми. Національна система освіти є ключовим елементом розвитку суспільства та держави. Метою політики нашої держави щодо розвитку освіти є створення умов для формування зрілості майбутнього фахівця з вищою освітою та постійного саморозвитку особистості в процесі професійної самореалізації. Професійне становлення є важливим етапом розвитку особистості, який характеризується поетапним формуванням професійно важливих якостей та особистісним розвитком суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Важливе місце в професійному становленні особистості належить кризам.

Професійне становлення особистості – це процес розвитку, в якому можна виділити певні стадії. Часто перехід від однієї стадії до іншої супроводжуються кризами професійного становлення – нетривалими періодами кардинальної перебудови професійної свідомості, які супроводжуються змінами вектора розвитку.

В психології значна увага науковців приділяється питанню значення критичних періодів в процесі розвитку особистості та умов їх подолання. Професійний розвиток особистості є складним довготривалим процесом, який передбачає не тільки поступовий перехід від одного етапу професійного розвитку до іншого, а й виникнення професійних криз, які є накопиченням як зовнішніх так і внутрішніх протиріч. Кризи визначаються як певні ланки розвитку особистості, як процес переходу від одного етапу до іншого. Саме тому вони простежуються у рамках певних періодів і їх неможливо розглядати окремо від етапів професійного розвитку.

Відповідно до загальнонаукового підходу поняття «криза» трактується як різкий, крутий перелом у чомусь, тяжкий перехідний стан. Відповідно до психологічного підходу, «кризи» – це особливі, відносно нетривалі періоди індивідуального розвитку особистості, кризою також розуміють і кризу життя, критичний період і поворотний період життєвого шляху [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриваючи сутність як психологічних, так і професійних криз варто брати до уваги ведучу діяльність, яка за Л.С Виготським, Д. Б. Ельконіним, А.М. Леонтьєвим має наступні ознаки: це діяльність, всередині якої виникають і диференціюються інші, нові види діяльності; це діяльність, від якої залежать основні психологічні зміни особистості – психологічні новоутворення розвитку [3]. Кризи психічного розвитку, вікові та життєві кризи широко представлені у психологічних дослідженнях (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Б. Лівехуд, Е. Ельконін, Е. Еріксон та ін.) [3,9]. Вікові кризи зарховують до нормативних явищ, які є необхідними для нормального психологічного розвитку людини (Л. Виготський [3]).

На існування криз у процесі професійного становлення особистості вказують Л. Анциферова, Е. Зеєр, Е. Клімов, А. Маркова, Н. Пряхніков, А. Фонарьов та ін.. [5, 6, 8]

У вітчизняній та зарубіжній психології можна умовно виділити три підходи щодо вивчення криз: 1) криза як результат зміни провідної діяльності і зміни соціальної ситуації, у співвідношенні з

психічним розвитком (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін та ін.) [3]; 2) криза як внутрішнє (вроджене) прагнення особистості до розвитку, яке відбувається протягом усього життя (Б. Лівехуд, Е. Еріксон та ін.); 3) криза як зміна детермінанти розвитку у процесі життєвого шляху особистості (Дж. Ловінгер, Р. Хавігерст та ін.) [9].

Кризи професійного становлення виражаються у зміні темпу та вектора професійного розвитку особистості, супроводжуються перебудовою смислових структур професійної свідомості, переорієнтацією на нові цілі, корекцією соціально-професійної позиції. Це зазначали у своїх роботах психологи Л. Анциферова, Н. Гришина, Е. Зеєр, Е. Клімов, А. Маркова, Л. М. Мітіна та ін.. Знання психологічних механізмів, закономірностей і особливостей кризових явищ дозволить їх враховувати і конструктивно долати. Кризи не можна ігнорувати, не помічати. Відхід від них загрожує людині професійної дезадаптацією, крахом професійних надій, неспроможністю професійної біографії [4].

Результатом переживання кризи є певна метаморфоза особистості, її переродження, прийняття нового змісту життя, нових цінностей, нової життєвої стратегії, нового образу «Я» [1]. Тому позитивним вирішенням професійної кризи є подальший професійний розвиток фахівця, що характеризується новоутвореннями, і отже, важливим для особистості є усвідомлення сутності професійних криз та вміння конструктивно спрямувати її енергію.

Мета статті: проаналізувати сучасні уявлення психологів про вплив криз професійного становлення на процес професійної самореалізації особистості.

Результати дослідження. Вважається, що критичні періоди відкривають для особистості нові можливості для психічного розвитку на наступному етапі онтогенезу. Важливим в процесі самореалізації молоді є пізнання психологічних аспектів онтогенетичного розвитку, а саме, роль критичних періодів в житті людини.

Так, А. Маркова підкреслює, що кризи можуть відбуватися впродовж всього життя. Професійні кризи, на думку вченої, виникають на зіткненні окремих періодів. А саме, на етапі переходу на нову посаду в середині професії, при перекваліфікації. Хоча варто зауважити, що кризи можуть бути викликані і внутрішніми причинами. Вони виникають тоді, коли «старе» в професійній праці вже не вдовольняє, а «нове» ще не знайдено. Творчі знахідки працівника зустрічаючи зовнішній супротив у професійному середовищі з боку колективу чи керівництва є ще одною ймовірною причиною виникнення кризи. Ці кризи протікають непомітно, але зміна окремих смислових структур професійної свідомості, корекція професійної позиції можуть приводити до змін взаємовідносин з оточуючими людьми, і навіть – до зміни професії [6].

Е. Симанюк запропонувала типологію криз професійного становлення де виокремила такі типи криз: 1) нормативні кризи